

Bulletin of Science and Education

**ВІСНИК НАУКИ ТА
ОСВІТИ**
ISSN 2786-6165 (online)

Nº 2(44) 2026

Видавнича група «Наукові перспективи»
Християнська академія педагогічних наук України

«Вісник науки та освіти»

№ 2(44) 2026

Київ – 2026

Publishing Group «Scientific Perspectives»
Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

"Bulletin of Science and Education"

№ 2(44) 2026

Kyiv – 2026

ISSN 2786-6165 Online

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

Ідентифікатор медіа R40-05847

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2\(44\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2(44))

«Вісник науки та освіти»: журнал. 2026. № 2(44) 2026. С. 3860

Рекомендовано до видавництва Всеукраїнською Асамблеєю докторів наук з державного управління
(Рішення від 02.03.2026, № 1/3-26)

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022
№ 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та
археології (спеціальність - 032 Історія та археологія) та
педагогіки (спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від
23.12.2022 № 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології
(спеціальність - 035 філологія)**

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, Всеукраїнської асоціації педагогів і психологів з духовно-морального виховання та Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів гуманітарних наук та мистецтва

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а, також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематика наукового журналу

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar

Головний редактор: Котельницький Назар Анатолійович – член-кореспондент Української Академії Наук, кандидат історичних наук, доцент кафедри мовної підготовки та міжкультурних комунікацій, ЗВО Університет трансформації майбутнього (м. Чернігів, Україна)

Редакційна колегія:

- ✓ **Азарова Лариса Євстахіївна** - докт.філол.наук, професор, завідувач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету (Україна)
- ✓ **Берест Ігор Романович** - доктор історичних наук, професор кафедри медійних технологій, інформаційної та книжкової справи, Національного університету «Львівська політехніка» (Україна)
- ✓ **Беррі, Стівен** доктор історичних наук, професор, професор епохи Громадянської війни Коледжу мистецтв і наук Франкліна Університету Джорджії (США)
- ✓ **Вуколова Катерина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Україна)
- ✓ **Гурко Олена Василівна** - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна)
- ✓ **Заур Алієв** доктор філософії з історії науки, доктор філософії з політичних наук, доцент, доцент Інституту філософії та соціології НАНА, Азербайджан (Азербайджан)
- ✓ **Оскар Чамоса** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Коледжу мистецтв і наук Франкліна Університету Джорджії, (США)

- ✓ **Островський Олександр Олександрович**, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ф.Ракоці II (Україна)
- ✓ **Попа, Іоана** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Інституту соціальних наук про політику (Франція)
- ✓ **Робак Ігор Юрійович** - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Україна)
- ✓ **Рубан Микола Юрійович** - доктор філософії з історії та археології, член правління Луганського обласного об'єднання ВУТ "Просвіта" імені Тараса Шевченка, голова правління громадської організації "Фонд відновлення залізничної спадщини України" (Україна)
- ✓ **Сайд М. Ісмаїл** доктор наук, професор, професор кафедри англійської мови, Коледж природничих наук і гуманітарних наук, Університет принца Саттама бін Абдулазіза, Аль-Хардж (Саудівська Аравія)
- ✓ **Синявська Олена Олександрівна** - кандидат історичних наук, доцент, доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Україна)
- ✓ **Січкаренко Галина Геннадіївна** - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Україна)
- ✓ **Скляр Ірина Олександрівна** - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, доцент кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський Державний педагогічний університет, постдокторант (Україна)
- ✓ **Супрун Володимир Миколайович** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Україна)
- ✓ **Хитровська Юлія Валентинівна** - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна)
- ✓ **Юган Наталія Леонідівна** – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри літературознавства, східної філології і перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, практичний психолог у закладах освіти, член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, Української асоціації когнітивної лінгвістики та поетики, Міжнародної федерації арт-терапії та самореалізації особистості (Україна)

Статті розміщені в авторській редакції.
Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

- Родінова Н.Л.** 3548
*ЦІННІСНІ ВИМІРИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ЯК ЧИННИК
ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ*
- Саприкін Г.О.** 3565
*СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ
ЕЛЕКТРОТЕХНІКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗМІНИ ТА НОВІ
ДОСЛІДНИЦЬКІ НАПРЯМИ*
- Секо Я.П., Прийдун С.В.** 3580
*ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У
ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ АНТИЧНОСТІ (IV–VII СТ.): ІНСТИТУЦІЙНІ
ТА ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ*
- Тарасенко О.О.** 3591
*ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛІЇ ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬ-
КОГО ІСТОРИКАМИ УКРАЇНИ*
- Тенькова З.** 3612
*ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГІДРОТЕХНІЧНОГО ОСВОЄННЯ
ДНІПРА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.: ІСТОРИКО-
АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІР*
- Федінський О.М.** 3628
*МОДЕЛЬ «НОРМА→СТАНДАРТ→РЕЗУЛЬТАТ» ЯК ІНСТРУ-
МЕНТ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ СИСТЕМИ РЕА-
БІЛІТАЦІЇ У США*
- Хряпін Е.О., Руднік Д.Г., Галушко Н.А., Олянич В.В.** 3650
*НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬ-
НІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ПРОТЯГОМ ІСТОРІЇ КОМУНАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ (НА ПРИКЛАДІ
БЛОКУ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ) Стаття присвячується
105-й річниці Академії*
- Чижов О.І.** 3670
*АЛЕГОРИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У РОМАНІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА
«ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»*

УДК 930.1:930.85(38)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2\(44\)-3580-3590](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-2(44)-3580-3590)

Секо Ярослав Петрович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0003-0927-0958>

Прийдун Степан Васильович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН У ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ АНТИЧНОСТІ (IV–VII СТ.): ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу трансформації церковно-державних відносин у період Пізньої античності (IV–VII ст.) крізь призму інституційних та ідеологічних змін. Дослідження ґрунтується на переосмисленні класичної парадигми «занепаду та падіння» Римської імперії, пропонуючи натомість модель тривалої трансформації, де християнська Церква постає не деструктивним чинником, а ключовим інституційним та ідеологічним наступником античної державності.

Автор фокусує увагу на процесі «інституційної колонізації», під час якого Церква інкорпорувала римські адміністративні та правові методи, наповнивши їх новим християнським змістом. У роботі детально проаналізовано еволюцію ролі єпископату: від релігійного провідництва до статусу нових міських функціонерів, які перебрали на себе судові повноваження та функції соціального патронажу в умовах поступового занепаду цивільних магістратур. Окрему увагу приділено соціальним передумовам цих змін, зокрема масовому входженню представників сенаторської аристократії та багатих еліт до церковних громад, що забезпечило духовенству фінансову незалежність та можливість виступати самостійним політичним гравцем.

Важливим аспектом статті є дослідження нової політичної теології, заснованої на ідеї персональної есхатологічної відповідальності ієрархів та правителів. Автор доводить, що уявлення про необхідність відповідати перед Богом за спасіння підданих стало ідеологічним фундаментом для

нерозривної єдності Церкви та держави. У порівняльному аспекті розглянуто розходження траєкторій розвитку Сходу та Заходу: від візантійської моделі «симфонії» до латинської моделі автономного папства. Висвітлено роль пап Дамасія I та Григорія Великого у формуванні нової парадигми управління, де Римська церква стала головним транслятором античної спадщини та медіатором у відносинах із варварськими королівствами. Резюмується, що період IV–VII ст. був часом інтенсивної інституційної творчості, яка заклала базові структури середньовічної цивілізації та визначила характер європейської політичної культури на століття вперед.

Ключові слова: Пізня античність, Церква, Римська імперія, варварські королівства, єпископат, папство, Візантія, Костянтин Великий, Григорій Великий, нормативне християнство.

Yaroslav Seko Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Docent, Docent at the Department of World History and Religious Studies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0003-0927-0958>

Stepan Pryidun Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History), Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

TRANSFORMATION OF CHURCH-STATE RELATIONS IN THE PERIOD OF LATE ANTIQUITY (4TH–7TH CENTURIES): INSTITUTIONAL AND IDEOLOGICAL ASPECTS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the transformation of church-state relations during the period of Late Antiquity (4th–7th centuries) through the lens of institutional and ideological changes. The research is based on a reimagining of the classic paradigm of the «decline and fall» of the Roman Empire, offering instead a model of long-term transformation, where the Christian Church emerges not as a destructive factor, but as a key institutional and ideological successor to ancient statehood.

The author focuses on the process of «institutional colonization» during which the Church incorporated Roman administrative and legal methods, infusing them with new Christian content. The paper provides a detailed analysis of the evolution of the episcopacy's role: from religious leadership to the status of new civic functionaries who assumed judicial powers and social patronage functions

amidst the gradual decline of civil magistracies. Special attention is paid to the social prerequisites of these changes, particularly the mass entry of the senatorial aristocracy and wealthy elites into Christian communities, which provided the clergy with financial independence and the opportunity to act as an autonomous political player.

A vital aspect of the article is the study of a new political theology based on the idea of personal eschatological responsibility of both hierarchies and rulers. The author argues that the notion of the necessity to answer before God for the salvation of subjects became the ideological foundation for the indissoluble unity of Church and State. From a comparative perspective, the divergence of developmental trajectories between the East and the West is examined: from the Byzantine model of «symphonia» to the Latin model of an autonomous papacy. The roles of Popes Damasus I and Gregory the Great in forming a new governance paradigm are highlighted, where the Roman Church became the primary transmitter of the ancient heritage and a mediator in relations with barbarian kingdoms. It is concluded that the period of the 4th–7th centuries was a time of intense institutional creativity that laid the basic structures of medieval civilization and defined the character of European political culture for centuries to come.

Keywords: Late Antiquity, Church, Roman Empire, barbarian kingdoms, episcopacy, papacy, Byzantium, Constantine the Great, Gregory the Great, normative Christianity.

Постановка проблеми. Епоха Пізньої античності (IV–VII ст.) стала визначальним періодом у формуванні фундаменту європейської та візантійської цивілізацій, де ключовим динамічним чинником виступила радикальна трансформація взаємин між християнською Церквою та Римською державою.

Тривалий час в історіографії домінувала парадигма «занепаду та падіння», згідно з якою християнство розглядалося як деструктивний елемент античної державності. Проте сучасні дослідження змушують переосмислити цей процес не як руйнацію, а як складну інституційну та ідеологічну конвергенцію.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу того, як Церква, пройшовши шлях від переслідуваної спільноти до державного інституту, фактично «колонізувала» адміністративні та правові функції Імперії. Проблема полягає у вивченні механізмів, за допомогою яких духовна влада інкорпоровала римський етос, перетворивши єпископат на нову управлінську еліту, а «римську свободу» (*Romana libertas*) – на ідеологічне підґрунтя середньовічної теократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна західна історіографія Пізньої античності остаточно відійшла від запропонованої Е. Гіббоном парадигми «занепаду та падіння» Римської імперії на користь моделі «тривалої трансформації». Дослідники, серед яких П. Браун [1; 2; 3], Г. А. Дрейк [4], К. Рапп [5], Н. Ленські [6] розглядають цей період як час надзвичайної інституційної творчості, де християнська церква перетворилася з переслідуваної секти на ідеологічний та адміністративний хребет державності. Ключовим узагальненням є те, що церква не просто замінила державні структури, а фактично «колонізувала» їх, інкорпорувавши римські правові та адміністративні методи управління. Єпископат еволюціонував від духовного лідерства до статусу «нових міських функціонерів» (П. Браун) та головних соціальних патронів, що забезпечило виживання цивілізаційних структур в умовах політичної нестабільності.

Процес інтеграції пройшов шлях від прагматичної політики консенсусу та релігійної інклюзивності часів Костянтина Великого до формування монолітної «православної держави» за Юстиніана, де теологічна єдність стала синонімом державної безпеки. Важливим аспектом сучасних досліджень є «економіка спасіння» (П. Браун), яка пояснює, як контроль над ресурсами та перерозподіл багатства через церковні інституції створили фінансову базу для політичної незалежності духовенства. Таким чином, Церква активно створювала нові категорії права та соціальної взаємодії, що перетворило її на головний соціальний інститут міста та ідеологічну опору візантійської і середньовічної західної державності.

Мета статті. Мета статті – проаналізувати динаміку та ключові механізми трансформації взаємин між християнською Церквою та інститутом держави у IV–VII століттях, розкривши процес перетворення церковних структур на адміністративний та ідеологічний фундамент нової середньовічної державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правління Костянтина Великого стало важливою віхою в історії християнської Церкви. Епоха гонінь залишилася позаду, і християни, за винятком нетривалого правління Юліана Відступника, насолоджувалися свободою. Соціальний та політичний статус Церкви змінився, адже вона розглядалася важливою інституційною умовою існування Римської імперії. А з правління Феодосія Великого – перебрала на себе виключне право визначати її духовні основи. Перші Вселенські собори зміцнили інституційну сторону Церкви, основи догматичного віровчення, але, найголовніше, підкреслили її тісний зв'язок із римською державою.

Нове бачення місця Церкви в імперії було викладене «батьком церковної історіографії» Євсевієм Кесаріським. У «Церковній історії» він

описав перші три століття християнства та запропонував нові можливості використання й осмислення історії. Ранні християни в очікуванні другого пришествя переймалися лише власним спасінням, відкидаючи язичницький уклад Римської імперії. А відтак, вони не потребували історії й перебували поза нею. На думку Євсевія все змінилося після набуття християнством офіційного статусу. Нові перспективи для проповіді вимагали відмови від сектантського мислення на користь універсалізму. Реалізація цього була можливою лише за умови участі в справах імперії та використанні її ресурсу для проповіді [7, С. 33].

Джозеф Лінч пише про виникнення у IV–VI ст. «нормативного християнства», як результату «тісної і тривалої спілки» християнської Церкви і Римської держави. Попри те, що перехід не завжди відбувався гладко і не без напруги, було досягнуто високого рівня взаємин, що в наступні періоди часто буде сприйматися за певний стандарт. Серед характеристик «нормативного християнства» називаються привілейоване становище Церкви у римському суспільстві, яке підтримувалося законами на її користь, і законами, спрямованими проти її зовнішніх суперників та внутрішніх розкольників [8, С. 28]. Воно також відзначалося досконало розробленою ієрархічною та територіальною структурою; мало значні багатства та економічні привілеї. Воно міцно коренилося у світі речей, відчутних на дотик: «Його численне духівництво, його значні земельні володіння, величні храмові споруди, пишні церемонії, його символи та мальовані образи, його очевидний тріумф над суперниками робили нормативне християнство однією з визначальних характеристик пізньоримського ландшафту» [8, С. 32].

Трансформація церковно-державних відносин у період Пізньої античності була підготовлена процесами, що почали формуватися ще у III ст. Саме тоді впливовий єпископ Кипріан Карфагенський розробив формулу «Кафедра святого Петра», яка визначила законні межі діяльності Церкви у сфері благодійності та милосердя, створивши організаційний каркас майбутньої християнської адміністрації. Імператор Костянтин та його наступники фактично легалізували ці напрацювання, суттєво зміцнивши соціальний та правовий статус вищого духовенства. Зокрема, ієрархів звільнили від обов'язків у адміністративних органах, надали їм право привласнювати майно за заповітами, а цивільна юрисдикція єпископів почала конкурувати з судами магістратів [9, С. 131].

На думку Г. Дрейка, така політика Костянтина виходила з прагматичного розрахунку: створити новий «релігійно нейтральний публічний простір», який сприяв би об'єднанню християн і язичників навколо ідеї стабільної імперії. Імператор прагнув інклюзивності, де

поняття «supreme divinity» (верховне божество) могло б однаково трактуватися як християнами, так і монотеїстично налаштованими язичниками [4, с. 241, 192]. Важливим кроком у цьому напрямку стало надання єпископам судових повноважень. Костянтин сподівався, що авторитет церкви допоможе подолати корупцію в цивільних судах, проте цей крок став своєрідним «політичним торгом»: духовенство погодилося на адміністративний тягар в обмін на державну підтримку в боротьбі з ересями та інакодумством [4, с. 241, 322].

Зрештою, як стверджує Дрейк, Костянтин, який блискуче контролював ідеологічне «послання» своєї влади, «втратив контроль над власним порядком денним». Радикально налаштовані єпископи почали використовувати імперські ресурси для придушення релігійних опонентів, перетворюючи церкву на монолітну, а часто й нетерпиму структуру, що згодом стала взірцем для середньовічних держав [4, с. 341]. Ця тенденція до централізації та ідеологічної монополії була остаточно закріплена у Солунському едикті Феодосія I, де папа Римський Дамасій був визнаний носієм ортодоксальної віри. Це дозволило йому реалізовувати самостійну «папську політику», використовуючи дипломатію для посередництва між різними гілками влади, що остаточно утвердило Церкву як ключового гравця на політичній арені Імперії [9, С. 131].

Фундаментальні зрушення у відносинах між Церквою та державою в епоху Пізньої античності мали глибокі соціальні передумови. Як зазначає П. Браун, масове входження багатих еліт до християнських громад наприкінці IV ст. радикально змінило саму природу релігійної організації. Церква перестала бути закритою спільнотою «своїх» і перетворилася на впливову публічну інституцію, відповідальну за соціальну стабільність у масштабах усієї Імперії [2, С. 353, 528]. Також П. Браун звернув увагу на формування «економіки спасіння»: молитви за померлих та практика милостині пов'язали метафізичний добробут індивіда з матеріальними ресурсами Церкви. Це створило потужну фінансову базу, що дозволила єпископам стати незалежними гравцями, здатними диктувати умови навіть державним чиновникам [3, С. 84].

Зміцнення правового й фінансового статусу духовенства стало підґрунтям для народження нової політичної теології. Блискуча плеяда єпископів цієї доби – Амвросій Медіоланський, Василій Кесарійський, Іван Золотоуст та Августин Гіппонський – виходила з переконання про персональну есхатологічну відповідальність: на Страшному суді вони мали особисто відповісти перед Христом за гріхи всієї своєї пастви. Така надінтенсивна відповідальність перетворила ієрархів на енергійних управлінців, які почали розглядати імператора як необхідного соратника у

справі духовного нагляду. Уявлення про «спасительну» місію поступово охопило й римських державців: віднині імператор також ставав відповідальним за душі своїх підданих. Це остаточно обґрунтувало концепцію нерозривної єдності Церкви та держави, де світська влада виступала гарантом ортодоксії та інструментом примирення інакодумців із кафолічною Церквою заради загального спасіння [1, С. 132].

Важливий вимір цій трансформації додає концепція К. Рапп, яка стверджує, що легітимізація прагматичної влади єпископа в очах населення ґрунтувалася на його аскетичному авторитеті. У IV–VI століттях єпископ еволюціонував від «зразкового християнина» до «зразкового громадянина» та фактичного лідера поліса [5, С. 235]. Рапп наголошує, що навіть ті функції духовенства, які з часом були закріплені імперським правом, мали коріння в ідеї пастирської турботи, а не лише в делегуванні повноважень від держави. Таким чином, Церква не просто інтегрувалася в державні структури, а фактично «колонізувала» державні функції своєю ідеологією та кадрами, перетворюючи пізньоантичний світ на простір нової християнської цивілізації [5, С. 273, 289].

Паралельно з інституційним посиленням відбувалася фундаментальна ревізія символічного простору античності. На межі IV–V ст. у гострому протистоянні з язичницькими традиціями зусиллями Амвросія та Августина було утверджено ідею особливої святості Рима та божественного покровительства над Римською імперією. Ця концепція отримала нове християнське забарвлення: велич «вічного міста» тепер пов'язували не з міфічними засновниками, а з апостолами Петром і Павлом, чиї моці спочивали на Ватиканських пагорбах [1, С. 122]. Символічне місце братів-близнюків Ромула та Рема в ідеологічному пантеоні посіли «брати у Христі», що знаменувало остаточну християнізацію римського міфу та перетворення Імперії на сакральний простір нової віри.

Саме на цьому фундаменті й сформувалася середньовічна Церква. Але якщо на Сході спілка між християнством і Римською державою лишилася непорушною, і розвинулася в тісне переплетення православної Церкви і Візантійської імперії, то на Заході була зовсім інша траєкторія. Симптоми розпаду імперії, що відчувалися з III ст., після 476 р. привели до формування на її територіях варварських королівств.

Тож Римській церкві знадобилося немало часу, аби адаптуватися до нових реалій. Провідні церковні діячі того часу навряд чи вибудовували складну стратегію, котра в Середньовіччі привела до зростання ролі Церкви та особистої влади Римського папи. Однак, у них був певний ідеал чи, радше, стандарт, означений нами як «нормативне християнство», тож, слідуючи йому, вибудовувалася система взаємин із політичними наступниками

Західної Римської імперії, в межах якої Церква ставала частиною середньовічного світу.

Розходження траєкторій церковно-державних відносин на Сході та Заході найчіткіше проявилось у протиставленні візантійської «симфонії» та латинської моделі автономного папства. На Сході концепція імператора Юстиніана I передбачала ідеальне співзвуччя між священством та імперією, де держава і церква складали єдине тіло під верховенством імператора як захисника догми. Натомість на Заході, в умовах політичного вакууму після 476 року, папи, зокрема, Григорій Великий були змушені вибудовувати власну стратегію, де церква не просто співпрацювала з владою, а перебирала на себе її секулярні функції – від дипломатичного посередництва до прямого адміністративного управління. Якщо візантійська модель призвела до посилення ідеологічного контролю держави над церквою заради виживання імперії, то західна «папська політика» створила передумови для формування церкви як незалежного економічного та політичного гравця, що згодом претендував на верховенство над світськими володарями.

За афористичним висловом А. Момільяно, Західна Римська імперія «безшумно впала» у 476 році [10, С. 115]. Усунення останнього імператора Ромула Августула не стало катастрофою в очах сучасників, а лише спонукало до пошуку нового координаційного центру між Східною імперією, римським сенатом та варварським населенням. Роль такого універсального медіатора перебрала на себе Церква. Її головною стратегією стала активна християнізація варварів, що дозволяло залучати правителів нових королівств в орбіту римського впливу.

Однак місіонерські можливості Риму обмежували догматичні суперечки всередині самого християнства. Потужним внутрішнім конкурентом Римської церкви виступило аріанство. Варварські вожді, прагнучи зберегти власну ідентичність та дистанціюватися від підкореного місцевого населення, свідомо обирали неортодоксальні течії. Аріанство ставало для них релігійним бар'єром, що перешкоджав асиміляції. Необхідність протистояти аріанським королівствам вестготів та остготів змусила Церкву змінити стратегічний вектор: Рим зробив ставку на франків, проголосивши їхнього короля Хлодвіга «новим Костянтином».

Домінуванню Церкви сприяв і загальний занепад освіти та діловодства. Єпископи, клірики та ченці часто залишалися єдиними носіями інтелектуального капіталу, якого гостро потребували нові володарі земель для управління державами. Дослідники констатують: там, де відбувалася тривала й мирна співпраця єпископату з правителями (як у франків чи пізніх вестготів), варварські королівства процвітали. Натомість відсутність такого симбіозу (у готів, вандалів чи лангобардів) неминуче призводила до

системних криз. Специфічним став італійський випадок: тут претензії Риму на всесвітню роль і особливий статус перешкоджали природному злиттю етносів та заважали формуванню єдиної романо-германської нації [9, С. 131].

Подальше зміцнення позиції Церкви, яка все більше асоціювалася з діяльністю пап, було викликане протистоянням із лангобардами. Їхній контроль над Італією та неспроможність візантійського екзарха забезпечити безпеку, спонукали папу Григорія Великого особисто взяти на себе державну владу, виконувати адміністративні функції, домовлятися про забезпечення продовольством. Папа зробив це без відповідних повноважень, але його рішення визначалося тим, що він був «головним громадянином Рима, його духовним провідником і найбагатшим мешканцем» [8, С. 47]. Він узяв на себе секулярні обов'язки під тиском крайньої потреби, не маючи наміру розривати з імперією та все ще вважаючи себе частиною її світу. У 595 р. папа Григорій від імені візантійського імператора домовився про відступ герцога Аріульфа, який мав намір захопити Рим і Равенну. «Спадщина святого Петра» за часу його правління стає єдиним джерелом підтримки для жителів. Тож папа активно долучається до економічних питань та фінансування громадських робіт [9, С. 131].

Чинник лангобардів спонукав пап більше уваги приділяти поточній політиці. Навіть після того як лангобарди в першій половині VIII ст. нарешті перейшли від аріанства до ортодоксальної віри, взаємини не покращилися. Попри це, у 728 р. король Ліутпранд віддав папам замок у Сутрі, що традиційно вважається часом народження «світської влади» пап, оскільки з цим пов'язано офіційне визнання верховенства церковної юрисдикції на визначеній території [9, С. 129].

Посилення світської влади варварських королівств спонукало церковних ієрархів дедалі активніше використовувати символічний спадок колишньої імперії, пристосовуючи його до власних потреб і трансформуючи у своїх інтересах. Навіть у VII ст. у своїх величних базиліках папи продовжували підносити молитви за *Romana libertas* – «римську свободу», яка тепер означала не лише політичну автономію міста, а й саму суть римського способу життя під духовним патронатом Церкви. В основі риторики та церемоніалу середньовічного папства лежало фундаментальне переконання: західне суспільство має визнати верховенство чітко окресленої церковної еліти так само, як колишні імператори колись визнавали особливий статус римського Сенату [1, С. 184].

У другій половині VIII ст. стратегічний союз із франками проти лангобардів ще більше підняв престиж Риму. Франкський король Піпін Короткий бачив себе «світською опорою» церкви, а папи проголосили його

з наступниками монархами з божої волі. Цей союз тісно обростав економічними преференціями для Церкви. Зокрема, саме в цей час з'явився документ відомий як «Костянтинів дар», що обґрунтовував майнові та земельні права церкви. Перемога Карла Великого над лангобардами повністю закріпила новий союз: у 800 р. папа Адріан III коронував Карла імператором Риму.

Трансформація церковно-державних відносин у період Пізньої античності була багатовимірним процесом, де ідеологія та інституції перебували в стані постійного взаємообміну. Ця інтеграція пройшла шлях від прагматичних експериментів Костянтина Великого, заснованих на інклюзивності, до поступового утвердження на Заході моделі автономної церковної влади. В умовах дезінтеграції імперських структур римські понтифіки перетворилися на головних носіїв адміністративної спадкоємності. Завдяки діяльності таких постатей, як Дамасій I та Григорій Великий, Церква не лише заповнила вакуум державної влади, а й сформувала нову парадигму управління, де папство виступило верховним арбітром, поєднавши античну державну традицію з християнською концепцією духовного провідництва.

Важливою складовою цих змін стала докорінна трансформація єпископату. Масове входження представників багатих еліт до церковних громад наприкінці IV ст. сприяло еволюції єпископів у статусних міських функціонерів та соціальних патронів. Контроль над значними ресурсами та формування потужної економічної бази через пожертви аристократії забезпечили духовенству фінансову незалежність, що дозволило йому диктувати власні умови навіть світським володарям.

Паралельно відбулося народження нової політичної теології, заснованої на ідеї персональної есхатологічної відповідальності. Уявлення про те, що ієрархи та правителі мають особисто відповісти перед Богом за спасіння підданих, остаточно обґрунтувало концепцію нерозривної єдності Церкви та держави. На Заході ця траєкторія привела до того, що Церква перебрала на себе ключові секулярні функції, виступивши головним медіатором між античною спадщиною та варварськими королівствами. Таким чином, період IV–VII ст. постає не як історія занепаду, а як епоха інтенсивної інституційної творчості, що заклала фундамент середньовічної цивілізації.

Література:

1. Brown, P. The World of Late Antiquity: AD 150–750. London : Thames and Hudson, 1971. 216 p.
2. Brown, P. Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD. Princeton: Princeton University Press, 2012. 792 p.

3. Brown, P. *The Ransom of the Soul: Afterlife and Wealth in Early Western Christianity*. Cambridge: Harvard University Press, 2015. 288 p.
4. Drake, H. A. *Constantine and the Bishops: The Politics of Intolerance*. Johns Hopkins University Press, 2000. 609 p.
5. Rapp, C. *Holy Bishops in Late Antiquity: The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition*. University of California Press, 2005. 346 p.
6. Lenski, N. (Ed.) *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Cambridge University Press, 2006. 469 p.
7. Секо Я. Нариси зарубіжної історіографії. Тернопіль : Вектор, 2020. 300 с.
8. Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. К.: Основи, 1994. 492 с.
9. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани. За ред. У. Еко. Харків, 2018. 698 с.
10. Momigliano, A. The Fall of the Roman Empire in the West: A Case of Silent Revolution. *The Journal of General Education*, 1973, Vol. 25, No. 2. pp. 111–131.

References:

1. Brown, P. *The World of Late Antiquity: AD 150–750*. London : Thames and Hudson, 1971. 216 p.
2. Brown, P. *Through the Eye of a Needle: Wealth, the Fall of Rome, and the Making of Christianity in the West, 350–550 AD*. Princeton: Princeton University Press, 2012. 792 p.
3. Brown, P. *The Ransom of the Soul: Afterlife and Wealth in Early Western Christianity*. Cambridge: Harvard University Press, 2015. 288 p.
4. Drake, H. A. *Constantine and the Bishops: The Politics of Intolerance*. Johns Hopkins University Press, 2000. 609 p.
5. Rapp, C. *Holy Bishops in Late Antiquity: The Nature of Christian Leadership in an Age of Transition*. University of California Press, 2005. 346 p.
6. Lenski, N. (Ed.) *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*. Cambridge University Press, 2006. 469 p.
7. Seko, Ja (2020). *Narysy zarubizhnoi istoriografii [Essays on foreign historiography]*. Ternopil: Vektor [in Ukrainian].
8. Linch, G. (1994). *Serednovichna tserkva. Korotka istoriia [The Medieval Church. A Short History]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
9. *Istoriia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Serednovichchia. Varvary. Khrystyiany. Musulmany [History of European Civilization. The Middle Ages. Barbarians. Christians. Muslims]*. Za red. U. Eko (2018). Kharkiv [in Ukrainian].
10. Momigliano, A. The Fall of the Roman Empire in the West: A Case of Silent Revolution. *The Journal of General Education*, 1973, Vol. 25, No. 2. pp. 111–131.

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.03.2026